

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XX-ik évf.

Mártius, Április. 1885.

2-ik füzet.

AZ ÉLET ALAPELVE.

Az emberi nemre a természeti jelenségek tanulása mintegy éltető forrás és valódi élvezet. A gondolkozó ember a benyomásokat igyekszik felfogni és megismerni; de a mint az értelem mind több-több tényt fog fel, s tapasztaltabb lesz, többé már nem a szemléletre törekszik, hanem a benyomásoknak és jelenségeknek oka után is merészel kutatni, s óhajt megismerkedni azokkal a törvényekkel, melyek a nagy mindenségben uralkodnak.

A világon az összes létezőket két nagy csoportra lehet osztani: az egyik csoport az élettelen testek, melyek csak az anyag törvényeit követik; a másik az élő testek, melyek általános tulajdonságaikban az előbbiektől lényegesen különböznek. Az utóbbi csoportot ismét két jellemző alsó csoportba oszthatni: növényekre és állatokra. A növények csodálatra méltó szervezete alig vezethetne minket az élet alapelvére. De az állati test szervezete már közelebb van ehhez az alapelvhez; a növényeknél — még a magasabb szervezetüeknél is — alig vesszük valami nyomát észre az önkéntes, szabad mozgásnak és érzésnek. Azonban ezzel a dologgal is úgy van az ember, mint az egység keresésével Parmenides. Mert ha minden erőt és minden törvényt meg is vizsgálunk és az ismeretekbe bárhogyan is bémélyedünk, midőn már-már szinte a végső okra bukkanunk rá, azt vesszük észre, hogy az alapelv, melyből minden természeti jelenségnek a magyarázatát akarjuk levezetni, mind távolabb esik. A tudomány kezdeties korában csalfa szemlélés által tévutra engedte magát vezetetni a lények eredetére nézve. És egy elvet állított fel, mely szerint bizonyos körülmények között az anyag életre juthat, és hogy a természeti erőknek teremtő tehetségük van.

Az ó-kor bölcselőinek már megvolt e merész rendszerük és sok közülök mint bátor gondolkozó már az első történelmi időkben minden elegendő szemlélés és dologismeret nélkül e rendszert, mint saját esze szüleményét tárta a világ elé, és a mindenség ősi törvényéül hirdette. Anélkül, hogy e rendszernek a taglalásába ereszkednénk — ámbár a legujabb időkig a legjelesebb követőkre talált — csak néhány epizodot említünk meg belőle, mert hi-

szen úgy is porba döntötte minden alapját a haladó tudomány. E rendszer követőinek nagyobb része olyan tanokat hirdetett, hogy minden élő lények, de sőt magok az istenek is a földből eredtek (Lucretius, De rerum natura lib. II.). Nagyon könnyű felfogni, hogy a régieket a szerves testek csodás fel- és letünésének szemlélése arra vezette, hogy a föld mindennek, a mi rajta van, közös anyja. Mert ha azt az őserőt, mely a magasabb életű lényeknek a létet biztosítja, másutt is kénytelen keresni az ember, mégis világos, hogy a növények lételőknek egyik okát a földből kellett hogy merítsék. Szára és ágainak iránya az ég felé törnek; de gyökerei a földben vannak, és a föld, mint a jó anya gyöngye gyermekeit, nemcsak megszüli, hanem táplálja is; az anyagokat is feldolgozza, hogy alkalmasok legyenek állati tápláléknak. Plinius így fejezte ki magát: „az ég az Istené, a föld az emberé.“ Istentől születésünk után lakást nyerünk a földön, tőle nyerjük táplálékunkat is, az ő kegyelméből tenyészünk, és ha majd erőnk kimerül, újra a földnek ad át, hogy az anyakeblébe fogadjon. Hol van az a titokteljes erő, mely a nyers földbe avagy az érzéktelen elemekbe életet tudna önteni? Melyik az a szellem, avagy talán a költők és bölcsök lelke, mely megfigyelésünk elől elvonva, de az anyag legkisebb részecskéibe behatolva, annak mozgását eszközözi? S e szellem, e lélek, mely az anyagban a mozgást létrehozza, egy erő-e, vagy a teremtett dolgoknak az oka, vagy talán épp az élet alapelve? Elvitázhatatlanul van oka az embernek arra, hogy büszkévé legyen, csak vivmányait és tényleges hódításait kell hogy számba vegye; hanem ha az alap-okot vizsgálja, a jelenségeknek valódi okát keresi és fel akarja fogni, akkor kitűnik, hogy az emberi elme negyven száz esztendőn keresztül egy körben kering, egyik elméletről a másikra megy át, s egyik nemzedék a másiknak vallja bé tehetetlenségét.

Most is csak úgy állunk, mint az ó-korban, melyben hol a tüzet, hol a világosságot állították fel az élet alapelveül. Az atomok talányszerű csoportosítása és az electromagnetismus semmivel sem adnak nagyobb bizonyosságot az elfogadhatásra, mint amazok. Az isteni hatalom sehol sem nyilatkozik nagyobbban, mint a mikor az életet vizsgáljuk. Bámulja az ember a világ sokféleségeit, melyeket a teremtő bölcs keze az űrben elrendezett, bámulja elménk mindazt, mi csudálatra méltó, mi oly nagy számban özönlik körülöttünk; de mit érne az egész mindenség összes teremtményeivel együtt, ha nem volna bennök élet!

Bármennyire kutassanak a vizsgálók, s hármily nagyon tépe-

lődjék a tudomány az anyag minémősége felett, s bármely kérdést intézzünk a természethez: mindig csak azt a feleletet nyerhetjük, hogy az összes teremtmények becsértéke az életüktől függ. Azok a bolygók, melyekről bizonyost nem tudhatunk, de a melyek föltevésünk szerint nélkülözik az élő lényeket, a chaos szomoru és kietlen képzetét költik fel élethez szokott lelkünkben.

Csaknem mindenik természetvizsgáló megkísérte az életet leírni, és a szerves lényeken észrevehető tüneteményeket megfejteni; de még egyiknek sem sikerült — minden tartózkodás nélkül kimondhatjuk — azt végökában felfogni és megmagyarázni, s talán talány is fog az maradni az utolsó napig, azaz a teremtő titka.

Bichat a következőleg definiálta az életet: az élet minden működésnek, mely a halál ellen küzd, az összege; Richerand pedig imígy: az élet azoknak a jelenségeknek az összege, melyek a szerves testekben egy bizonyos időn és határon belől egymásután következnek. E meghatározások — bár az újabb időben is tanítják — nagyon hiányosak. Az egyik tévesen veszi fel, hogy a külső hatások a szerves élet szétrontrására törekesznek, a másik meg általános kifejezésekkel akarja az életet meghatározni; pedig ilyen módon lehet definiálni az életet éppen úgy, mint bármi egyebet e világon. Szinte ilyen szemrehányással illethetjük Kant definitioját is: „az élet egy belső működési elv.“ Vajjon az erjedés, a chemiai rokonság, némely testekben a mozgás, nem éppen egy ilyen belső működés elvei-e? Némely írók, különösen az organica theoria hívei, nagyon könnyen fejtették meg a dolgot, mert synonymicus kifejezéseket vettek fel a definitioba. Így például felhozhatjuk Dezeimerist, ki így fejezte ki magát: „az élet a szerveslénynek egy olyan saját módja, mely módon az existál.“ Éppen így fejezi ki magát Lelut is, midőn azt mondja, hogy semmi reménye sincs arra, hogy valaha ezekre a titokteljes jelenségekre megfelelő definitiot találhasson fel. Az ő definitioja így hangzik: „Az élet a létezésnek különböző nemeiből áll.“ Minden definitionak az a czélja, hogy elvont eszméket érthetővé tegyen, azért hát egy definitio sem ér semmit, mely a fogalmakat határozatlan szavakkal fejezi ki. Ily példát sokat hozhatunk fel: Az élet a test egy részében van, és ebben benne lakik, és olyan tárgybeli állapot, mely benne a szerves mozgásokat eszközli, és az ilyenek megfelelnek a cselekvő élet mozgásainak, és ebből is erednek, azaz az inger erőből valók. Lamarck. — Mozgási tehetség, mely a mozgó erőt szolgálja — Erhard. — A külső hatások különbélesége mellett létező egysége a jelenségeknek — Treviranus.

A bölcselőknek egy nagy része, különösen az animisták, kik a Stahl iskolájához tartoztak, úgy tekintették az életet, mint az anyagban lakó principiumot, mely belőle a halál pillanatában eltávozik. — De rendszeren összetévesztették az életelvet az életerővel, a melynek nemcsak a lét fentartását, hanem azt a tehetséget is tulajdonították, hogy azokat a hatásokat, melyek a szervezetet betegségek alkalmával szétronítani törekeshetnek, ellensúlyozni bírja. — Aristoteles is ezekhez a bölcselőkhöz tartozott, mert így fejezi ki magát: „életnek nevezük mindazt, mi táplálkozik, nő és elfogy.“ A montpellier-i tantétel egyik hírneves képviselője Lordat definitiója is megérdemli, hogy megemlitsük. A szerint „az élet összetétele a lelki érzéknek az anyagi alkattal — s ez összetételt az „*ἐνορμῶν*“ vagy a mozgató ok tartja össze, és ennek mibenléte ismeretlen.“ Ha csak egyedül az ember volna a teremtmények között olyan, melynek élete van, az ily definitiót örömmel lehetne fogadni, de azt valamint nem lehet alkalmazni az állatok némely nemre, annál kevésbé a növényekre. Az organica theoriának hódolók az életet éppen nem tekintették valami okozati dolognak. Az ők véleményük szerint „az élet nincs semmi szilárdhoz, sem folyadékhoz, sem testhez, sem szervhez, sem működéshez kötve, hanem a szövetek és szerveknek összeköttetése és mozgató tulajdonsága, harmonicus kiegészítése, szóval az egész az organisatio resultatuma.“ De organisatio és élet két különböző dolog; mert vannak szerves testek, melyekben az élet mintegy szunyadozik, és vannak mások, protoplasmák, melyekben az élet alapelve megvan, de a melyekben organisatio még nincs. Az organica theoria egyik legtevékenyebb és hatalmasabb védője az ellenkező nézetnek új alapját tárta fel. Ugyanis Berard ezt mondá: ha bármely emlős állat közül két különböző fajú állatnak petéjét nagyító üveggel vizsgálat alá vesszük, a legnagyobb figyelemmel végzett vizsgálatnál is semmi különbséget sem veszünk ezeken észre. Egyiken úgy, mint a másikon szemcséket, alakatlan anyagot látunk és a szemcsés anyagot körülvevő burkot. Vajjon ily esetben nem joggal gondolhatja-e az ember, hogy mind a két petéből hasonló szervezetű állat fejlődhetik? Bizonyynyal nem; mert a tapasztalat is azt bizonyítja, hogy az egyikből egy egér, a másiból egy elefánt fejlődhetik ki. De talán a chemikus vehet rajta és benne olyan különbséget észre, mely a microscopicus szeme előtt rejtve maradhatott? Berard hogy e tekintetben is bizonyosságra juthasson, két különböző fajú madárnak a tojását vegyileg megvizsgálta; de mind a kettőben ugyanazokat a vegyi alkatrészeket talál-

ta: sok fehérynét, szikállományt, zsirt, néhány sót, phosphort, ként és nyomait a vasnak. Vajjon mind a kettőből egy fajú madár fejlődött-e ki? Nem. Az egyikből talán egy sas, a másikkól egy ökörszem. Ha már mostan olyan anyagokból, melyekben valami anyag és szerkezetbeli különbséget sem a nagyító üveg, sem a vegyi vizsgálat kimutatni nem tudott, mégis egészen két különböző lény állott elő: ily esetekben nem jogosított az a vélemény, hogy mindenkiben saját életelv honol. Ezeknek a tapasztalati tényeknek nyomán mondott le Berard mindazokról a hypothesisokról, melyekben ezelőtt feltétlenül hitt. Azt állítja, hogy egy pete még nem csíra, hanem csak egy bizonyos anyag, mely a csíra táplálékául szolgálhat. Kezdetben a csíra a petének csak nagyon kicsi részét teszi és így mind a chemiai, mind pedig a górcsói vizsgálódás megfigyelhetésétől rejtve maradhat. És mivel semmi megkülönböztető tulajdonság nem vehető észre rajta a különböző fajoknál sem, könnyen el lehet róla azt is hinni, mit Bérard mond, hogy a csíra természetében van az ősi alkat.

Nagyon sok természetvzsgáló az élet meghatározását, midőn azt physikai elméletek szerént meghatározni törekedett — a vegyfo-lyamok szakadatlan lánczolatából állónak hitte. Némelyek az élet principiumát az élelyben hiszik hogy van, ezért nevezték ezt el élet-*légnek*, melynek a magyaros neve éppen találón hangzik: *élely*. De van a tudós vizsgálóknak egy tulnyomólag számosabb csoportja, kiknek sorába tartozik: Ritter, Prochaska, Pfaff, Hildebrandt, Autenrieth, Duges, Lamarck, kik hajlandók ugy az electromagnetismusnak, mint az imponderabiliaknak — sulymérhetetlen — szervező és éltető erőt tulajdonítani. A szervezetnek legelső kifejezése a sejtbén nyilvánul; ez a szervesség legegyszerűbb és legprimitivebb alakja; de az is igaz, hogy ez physikai befolyás nélkül sem tovább fejlődni, vagy éppen kifejlődni nem tud, s annál kevésbé magát fentartani; de azt hinni azután, hogy a fény, meleg, nedvesség, élely, föld, avagy a villanyosságnek köszöni egyedül a létezését, annyi volna, mint elismerni, hogy az élő testek physikai elvek nyomán, természeti erők hatása következtében magokat spontan teremtik. *Burdach* az ősnemzésről — *generatio heterogenea, aequivoca, primitiva, primigenea, originaria, spontanea* — így nyilatkozik: az élő lényeknek olynemű előállása ez, mely nem ugyanazon nemű egyéntől és nem annak anyagjából állott elé, hanem inkább különmemű anyagoknak egymásra való hatásából, mely hatást ugy a külső körülmények, mint egymás iránti benső vonzódás is okozhatta. Az így eléállott élőlényt nem szülők nemzették. Ez egy eredeti anyag lenne, mely mindenütt te-

remtődik, a hol csak étellel találkozunk, anélkül, hogy észrevehetnők, hogy melyik anyagtól származik, vagy legalább melyik az a szerv, mely a nemzést eszközölte.

Olyan rendszert tárgyalni nem czélom, melyre a bölcsészet avagy a természettudományok biztosan támaszkodhatnának; mind-ezeknek a tudományoknak, valamint a physiológiának is alapot teremteni nem könnyű; nem is sokat használna, hogy az emlékezetben azt idézzem fel újra, hogy ezt már Leucipp és az Epicureusok hypothesisben felállították; s hogy hasonló elveket csaknem minden száz évben állítottak fel és tanítottak oly kitünő férfiak is, mint Buffon és Lamarck és ujabban is többen, de mindig reactionora bukantak. — Még akkor is, midőn az epicureus bölcsелеm legnagyobb fényében ragyogott, azt a kérdést felelet nélkül kellett hogy hagyja, hogy vajjon az olyan nagyon termékeny természet most miért nem termel valami újat, eddig nem ismertet? miért hogy mag nélkül tojás, vagy pete nélkül semmi teremtmény sem jön létre? És hogyan hangzott erre a felelet? Ámbár a kérdés igen is találó volt, de a rendszer éretlen gyengeségét semmi sem bizonyithatta jobban a megfejtésnél. Lucretius így válaszolt: hogy a föld már termékenységeinek határához ért és nyugszik, mint egy vén aszszony.

Minél figyelmesebb lett a vizsgálódás, annál könnyebb volt ezt a képzeleti rendszert halomra dönteni. A józan ész minden időben nyilván kételkedett az ember és a nagyobb állatok spontan előállításán. De a gorcsövi kised állatokra, a férgekre és rovarokra nézve e rendszer még mindig követőkre talált.

Buffon lehetségesnek hitte, hogy az élő lények nagy száma szerves elemi részeknek történetes összehalmozásából is eléállhatott, éppen ugy, mint a nemzés által. Ő ily rendszerben egész következetesen tudott hinni, mert nyiltan hirdette, hogy minél inkább szemléli az ember az ilyen apró teremtményeket, annál hajlandóbb a fent említett módon való előjöveteleket biztosan elhinni. E módszer hibás tévedésen alapult, és később jogosan czáfoltatott meg. Ma már semmi kétség érvénytelenségében. Reaumur, Bonnet, Vallisnieri, Hooke, Sennebier és mások gorcsövi vizsgálatai kimutatták, hogy az apró rovaroknak feltünő nemző szerveik vannak, párosodnak és eleven szülés vagy petezés útján szaporodnak. Saját és mások vizsgálatai nyomán Harvey kimondotta és megteremtette a híres axiomát: „Omne vivum ex ovo“. De tovább mentek és a sporákat is felfedezték a moszotoknál és a gombáknál. Sennebier egy jól elzárható üveget lepárolt vízzel teletöltve, négy évig a napfényre

tett ki és semmi nyomát sem találta benne annak a zöldecs anyagnak, melyet Priestley-féle anyagnak neveztek. Még ennél is feltűnőbb eredményt adtak a Schultze és Schwan kísérletei. Mert ezek lepárolt vízbe szerves anyagokat tettek, de úgy, hogy előbb minden csírmagtól megtisztították és azután élelendű levegőt bocsátottak reá, és ezekben semmiféle penészgombát avagy microscopiummal feltehető állati szövet nem lehetett kimutatni. De ha a körlég porral fertőzve bocsátott az ilyen kísérletező edényekbe, nemsokára hemzsegett az egész, még szabad szemmel is észrevehető infusoriáktól. De ha a kellő biztosítások mellett ismételték ezeket a kísérleteket, az eredmény mindig ugyanaz volt és ezen az úton az ősnemzést nem lehetett bizonyítani.

Azonban sok embernek szokása, hogy valamely dolgot felületes kísérletezés után, mint tényt bocsásson világgá. Ilyen kísérletet tett a broomfieldi Cross a volta-oszlop segítségével, a következő módon: kovát hevített izzásig, mely ezután péppé változott át; ezt a pépet sósavval telítette. A keveréket filtrálta és azután egy olyan folyadékba csepegtette, mely megbirt ölni minden élő csirát; mert izzó szénnel annyira felmelegített, hogy csaknem forrásba indult. Ezután mindennap megnézte a vegyítéket, és a 14-ik napon fehér foltokat kezdett benne észrevenni, melyek a 18-ik napon növekedni kezdettek, és a 26-ik napon mindenik ilyen fehér foltocskának 8 lábacska tűnt fel, és ekkor észrevette, hogy minden ilyen egy 8 lábú rovar 4 farkörtevel van ellátva, valamint az oldalain is szőrös sörtek látszóttak. Cross e kísérleteket folytatta, de kihagyta keverékből a savat, és három hét múlva a volta-oszlop egyik sarkán megint ezt az ismeretlen rovarra látta feltűnni. Ebből a kísérletből azután azt akarták bizonyítani, hogy az electricitás nemcsak a mozgás elvének, hanem az állat- és növényországban az élet elvének is képviselője. Ma már azonban biztos, hogy némely olyan dolgok, melyeket az ősnemzésből eredőknek hittek, semmi egyéb, mint oly peték vagy magvak megelevenedései, melyeket az előbbi körülmények, ugymint kiszáradás, vagy nem kedvező talaj, vagy a hőmérsék hiánya akadályozott kifejlődésükben. A moháknak legnagyobb része, melyeket már évekig a növénygyűjteményekben tartottak, megnevelítve életre bír serkenni. Így csiráztattak ki magvakat a gabonák különböző fajáiból, melyek huzamos ideig el voltak rejtve; növénymagvakat, melyek még a Journafort növénygyűjteményeiben voltak. Treviranus említi, hogy egy egyptomi mumia leple alól egy hagymát nedves földbe helyeztek és elkezdett hajtani. Leewenhoeck a

sugár állatkákat, melyekről azt hitte, hogy kiszáritással meghaltak, megnedvesítéssel újból életre keltette. Spallanzani még tovább ment, mert ő ilyen állatkákat száraz porondban két évig tartott, és azután felélesztette, tizenegyszer száritotta ki és tizenegyszer hozta újból életre. A pele, a marmota a hosszú teleket lethargikus álomban töltik el mozdulatlanul és csakis a tavasz ébreszti fel újból. Ha legyeket víz alá meritünk, elpusztultaknak látszanak; de ha kiteszszük a napra, újból felélednek. Állítják azt is, hogy a hideg északi szélről meglepett fecskék megdermedve, befagynak a vizekbe és azután a nap látszólagos halálukból új életre serkenti s visszanyerik élénkségüket, vidám fürgeségüket. Kik az ősnemzésben hisznek, tagadják azt, hogy a Leewenhoeck és Spallanzani sugár állatkáiban a kiszáritásnál az élet megmaradott volna, éppen úgy, mint azokban az állatokban, melyek a téli hidegtől holtta fagytak. Szerintük az ilyenek sem nem holtak, sem nem élők. Elismerik, hogy a szervezet működése szünetel, de ha zavarok nem támadnak a szilárd és folyékony alkatrészekben, akkor az egész gépezet újból működésbe jön, mihelyt a gép egyik vagy másik részére hatást gyakorolunk mesterseges légzéssel vagy felmelegítéssel. E felől a dolog felől így nyilatkozik Jourdan: Azt is feltehetjük, hogy a megkeményedett anyagban az atomok, melyek a sugárállatok kocsonyanemű anyagjában vannak, még élnek. Hanem sokkal valószínűbb, hogy a kiszáritás miatt egészen megsemmisültek és a mozgásra ingerlő ok bennük végképpen megszűnt; de a sejtanyagban még minden olyan viszonyban megmaradhatott, hogy kedvező körülmények hatása az életet bármikor felfolbanthatja és vitális mozgásokat ébreszthet fel. Miért ne lehetne egy ily ébresztést ujratereemtésnek nevezni? — Az ilyen feltevéseknek semmi pozitívításuk nincs. Bármely szerves lénynek tetszhalála, vagy álomkora hogy sem élet, sem halál ne volna, ezt elfogadni nem lehet. Semmi sem jelentkezik nagyobb határozottsággal, mint a halál; mert ez a feloszlás, mely működését egyik testen hamarabb és könnyebben, a másikon későbbben és nehezebben végzi. Nehány téli alvó állatnál, melyek a telet dermedten töltik, mint a pele, a marmota, denevér, tuskés disznó és hörsög stb. az igaz, hogy egyes működései a szervezetnek szünetelnek, de az élet mégis meg van bennük. Az élet a teremtett lényekben különböző viszonyok és különböző feltételekhez mérten van elosztva. Buffon egész találóan hasonlítja a növényt az alvóállathoz. Aristoteles szerint a növény lelke nem tud mozgást indítani és vezérelni, mivel meg van dermedve, úgy hogy ebből a dermedéséből felköltetni nem lehet. (Aristot. de generat. animal.)

Nagy balfogalom volna, ha némely növénymagvagnak és az állatoknak életerejét az ember és a nagyobb emlős állatok életerejével akarnók összehasonlítani. Spallanzani behizonyította, hogy a kisedd göröcsövi állatok nemcsak a kiszáritást, hanem még a leforrázást és felfőzést is ki bírják állani.

Ezeket megfontolva az őstermelés elveszti bizonyítékát s meg nem állhat. Mind e mellett is az ősnemzés újból és újból hitelre talál, még pedig az irodalom nevezetes tudósok nevét említi azok közt, kik ez elméletet vallották: Burdach, Treviranus és Berard. Az igaz, hogy ezek nem általánosan hittek az ősnemzésben, hanem csak az öntvény-állatoknál és a bélférgeknél. Más physiologusok, kiknek nevéhez örök dicsőség fűződött a tudomány mezején, mint Müller és Longet kikeltek ezek ellen az állítások ellen, mivel a természetbölcsélet elveivel merőben ellenkeznek, s még hypotheticus becsük sincs. Hogyan lehessen azt feltenni és komolyan állítani, hogy két alsó fokon álló állatnemért a természet nagy törvényét kivételekkel rontotta volna meg?; mert máskülönbén ezek a törvények a szerves világot érthetőleg és elegendő szabály szerint kormányozzák. — Longet ezt mondja „ha az ember figyelemmel kíséri a történelmi menetét azoknak vizsgálódásoknak, melyeket az öntvény állatok és bélférgek kifejlődésénél követtek, és mindazt tekintetbe veszi, a mit a tapasztalat és a szemlélet szolgáltathat, s ha meggondolja, hogy mily gonddal és mily anatomiai ismerettel végezték a megfigyeléseket, ezeknek az alapos vizsgálatoknak az eredményei mindig arra fogják vezetni, hogy az ősnemzés hypothesis tarthatatlan.“ A tudomány mostani állása mellett e hypothesis mindig tarthatatlan is marad, és azért éppen nem szükséges fentartani, mert egyes fajok fejlődését még nem ismerjük, vagy megmagyarázni nem tudjuk, mert ez nem is olyan könnyű, mint egyelőre gondolhatni.

Tisztán bölcséleti szempontból tökéletesen mindegy volna, ha vajjon az állatok önként állanak elő, vagy pedig előállásokra szülcikre van szükségök; de az életbuvárnak mindenek felett az igazságot kell, hogy kutassa, és magát ahoz a tapasztalathoz tartsa, mely őt erre vagy éppen reá vezetni vagy éppen fel is világosíthatja. Az ősnemzésről fogalmat alkotni éppen oly könnyű, mint azt el is hinni, ámbár semmi tényleges dolog nem bizonyít mellette; sőt azok a tények, melyeket a pontosabb és szélesebb ismerettel felruházott vizsgálódás naponként felmutat (Pasteur s mások vizsgálódása), egyenként dönti halomra azokat a bizonyítékokat, melyek még valamitlétezésé mellett bizonyíthatnak volna. A miket még nem döntött meg,

azoknak kevés érvényök van, a növényeknél és állatoknál meg éppen semmi.

Ezek atán való az, hogy minden élőlény létét egy más élőlénynek köszönheti, minden nemzedék az előbbi nemzedéktől származik. Ezért ugy vehetjük fel, hogy az életelv a hatáson vagy tékonyságon — Thätigkeiten — alapszik, melyet a szerves testekbe a nemzés olt bé.

Ezeknek az állításoknak ellen is lehetne mondani, feleletet lehetne kérni arra a kérdésre, hogy vajjon mi lenne a világból, azaz életből — ha már van elv, van ok és erő — hogyha a szerves világot egyszer csak az élet cserben hagyná? Evvel szembe ilyen kérdést lehetne intézni: mi lesz a világosságsugárból, ha az megszűnik láthatóvá lenni? Két atom vegyrokonságából, ha a vonzó erejük vagy egymásra való kölcsönös hatásuk megszűnik? Mi a magnetizmusból, midőn az iró aczélrudból eltávozik? Az élet alapelve után kérdezősködni annyi, mint a tudakolódást és a keresést, az elsőd — primary — okok után folytatni. Ezeket a kérdéseket felfogni nem lehet, ezek mindenikét mély homály fedi, s meglehet, hogy a mi körülöttünk ismerőtehetségünket ezek megfejtésével sohase is fogjuk bővíthetni. A mily nagy a tudomány hatalma némely dolgok okai kifürkészésében, éppen oly csekély másokéiban s míg amott büszkén felemel, itt alázatteljesen kell magunkat a tudomány hatalmával együtt létünk és öntudatunk parányiségében meghajtanunk. A természettől sem követelhetjük azt, a mit nem adhat. Ismerőtehetségünkre sem erőszakolhatjuk azt, a mit az fel nem foghat; tehát ennek a problémának a megfejtését csak ott kell keresnünk, a hol azt remélhetjük. Pythagorasnak, Thalesnek, Anaxagorasnak, ámbár előttük az anyag örökös volt, mégis el kellett hogy ismerjék a világegyetemben a teremtés hatalmát, az isteni teremtését. — Aristoteles is azt kérdezte, hogy mi módon lehet gondolni a természetben uralkodó nagy mozgást, egy első és indító mozgás nélkül? Descartes, Leibnitz és Newton elismerték az őserő elvét. A mi gondolatunk is a teremtő Istenben nyugszik meg.

DR. BARTÓK ISTVÁN.

HIVŐK ÉS KÉTELKEDŐK.

Husvételi egyházi beszéd.

Csel. 17, 18. 32. Némelyek pedig az epikureus és stoikus filozofusok közül vetekednek vala ő vele; és azok közül némelyek ezt mondják vala: Mit akar mondani e csácsogó ember? Némelyek pedig mondának: Idegen Istennek hirdetőjének láttatik lenni: mivel hogy a Jézust és a feltámadást hirdeti vala nekik. . . . Mikor pedig hallották volna a halottaknak feltámadásokat, némelyek patvarkodnak vala, némelyek pedig ezt mondják vala: Ezután ismét akarunk e felől tőled érteni.

Két irány lépik előtérbe k! a felolvasott alapigékben. Egyfelől a kételkedés, a hitetlenség az epikureus és stoikus philosophusokban, másfelől a hit, a keresztény szellem a népnek egy részében. . . . De Pál apostol kortársainak eme gondolkozása avagy nem egyszersmind a jelené is? Mindig voltak és vannak ma is k! zsidók és görögök, hívők és kételkedők. Az emberiség életében a hitnek mindig nyomában volt a kételkedés, a hitetlenség; a kettő egymással szemben mindig mint ellenséges hatalom jelentkezik. A mennynek a föld mindig ellentéte volt; az angyaloknak az ördögökkel mindig harczolniok kellett; Ádámot Lucifer folyton zavarta csábitásaival; Faustnak Mephisto volt kísérője; a jó szelleme a rossz ellen örökös harczot vitt és fog víni mindaddig, míg az isteni az emberben teljes győzelmet, örökkétartó, zavartalan uralmat nem nyerend.

Vizsgáljuk k! a fölolvastott alapigéket a halhatatlanság dicső ünnepén, melyet idvezítőnk, a Jézus nevével összeköttetésben ülünk, az előrebocsátottak szempontjából.

„Némelyek pedig az epikureus és stoikus filozofusok közül vetekednek vala ő vele; és azok közül némelyek ezt mondják vala: Mit akar mondani e csácsogó ember? Némelyek pedig mondának: Idegen Istennek hirdetőjének láttatik lenni: mivelhogy a Jézust és a feltámadást hirdeti vala nekik.“

E szavak minket kk! egyenesen a görög szellemi élet központjába, Athenbe vezetnek s szemeink előtt áll Pál apostol, a mint a piaczon a nagy sokaságnak beszél. Jézusnak eme lánglelkü követője nemcsak a szegényeknek prédikálta az evangeliumot, hanem mestere intését követve minden népeknek. Eljött tehát az akkori műveltség főhelyére is, és Athen közterén, hol anynyi nagy bölcselő s híres szónok, egy Sokrates, Plato és Demosthenes hirdették a tudomány, művészet és bölcelet igéit, prédikálta a megfeszített Jézus Krisztust és az ő feltámadását.

Nem szükség, ugy hiszem, nektek mondanom, hogy mi volt a görög műveltség. Az atheneiek ismerték a szellem magasra szárnyalását. Homér költészetében érezték, hogy az emberi miként emelkedik fel az isteniig s az istenek miként szállnak alá a földre. Pindar lantja oly hymnusokban zengett a görög népnek, melyek a zsidó szent zsolozsmák hangjaira emlékeztetnek. A görög műveltségben, a görög szellem fenséges termékeiben fölvilan itt-ott egy-egy sugara ama hitvilágnak, melynek fénylő fáklyáját a tenger másik partján, ott ama kicsiny szögletben, Izraelben Istennek választott népe lobogtatta. Athenben „az ismeretlen Istennek“ oltárt emeltek. A görög népnek volt Krisztusa is Sokratesben. És hogyha Kelet hiteseimé a görög földön Sokrates és Plato idejében jelennek meg, kik kortársaikat nemcsak a testi szépségért, hanem magasztos, isteni eszményekért is tanították lelkesülni, Pál apostolt talán vállaikra fölemelve diadallal vizsik vala az Areopagusra. Ah! de a nép abból az eszményiségből, hová Sokrates és Plato emelték, már nagyon aláesett volt; a földi körén tul nem birt látni; a tulvilági ideák nem lelkesítették. Plato idealis világát kiszorította szelleméből az epicureismus és stoicismus földi bolygója. Az epicureus és stoikus bölcelet uralkodott akkor Athenben. Epikureusok és stoikusok voltak a nép vezérei, oly szellemü férfiak, a kik nem hittek semmiben, a mi a földin, az érzékin tulterjed. Ők nem tudták az eszméket tulvilági fényességükben szemlélni, sem oly ismereteket, eszméket igazságoknak tartani, melyeket nem a tapasztalatból meritettek. Mintha nélkülözték volna a lélek ama finomabb elemeit, melyek a maradandó, az örökkévaló után aspirálnak; csak az érzékekre építettek, csak arra, a mit a szem látott, a kéz tapintott; csak természeti törvényeket ismertek el s legfőbb elvük ez vala: „Élj öszhangzásban a természettel.“ És a midőn Pál apostol lelke mélységéből kezdette ki tárnni amaz örök tanokat a láthatatlan Istenről, a Jézus Krisztusról és az ő feltámadását hirdeti vala nekik; midőn az érzéki tudást tul-

szárnyaló, azelőtt megfoghatatlan dolgokról szólott a meggyőződés hatalmával s prófétai lelke egész teljességét öntötte szavaiba, hogy amaz üdvigék: Isten, Krisztus és halhatlanság megtalálják az utat az athenebeliek szívéhez is: az epikureus és stoikus philosophusok vetekednek vala és azt mondják vala: „Mit akar mondani e csácsogó ember?”

Ime a kételkedő, a hitnélküli bölcselők így fogadják a hit apostolát.

És vajjon nem találjuk-e fel e hitnélküli irányt korunkban is? Mintha csak Epikur szelleme s nem a Jézusé támadt volna fel! A tudós körökben Epikur üli diadalát; s a népszellemben is csábít, kísért. Alig kostolt belé a tudomány pyreusi forrásába az ifju lélek s már Epikurt, Demokritost vagy Comte-ot vallja mesterének. Tudósaink közül egy némelyik oly fontos arczczal beszél, mintha csak a mindenség kulcsát hordozná zsebében, melylyel az ég és föld minden titkos rejtekét fölnyithatná. Más eszmék nem léteznek, csak a melyeket a jelenségekről von el az emberi ész. A valási gondolatok a képzelődés szülőttei, melyekkel egyes rajongók nyomorították meg az emberiséget. A benső, a lelki szemlélődés termékei nem sok hasznot hajtanak nemünknek; az igazságot a retorta — a göreb — végén kell keresnünk csupán, mely a kísérlet eredményét mutatja. A tapasztalaton, az érzékin tullépní, ha talán valami benső sejtelem vonzaná is, nem akarnak, tudományos álláspontjuk nem engedi. És hogyha eljövünk ma is kezünkben a Krisztus evangéliumával és beszélünk égi, mennyei dolgokról, melyeket szem nem látott, fül nem hallott; beszélünk a hit nagy erejéről, ujjászülő hatalmáról, azokról a fenséges isteni tanokról, melyeket a Jézus lábainál ülve, vagy a kereszt alatt csodálva tanultunk; beszélünk a feltámadás halhatatlan tényeiről és a nagy ünnepen hirdetjük a lélek halhatatlanságát, a jövő életet, hirdetjük hittel és lélekkel, mert Jézussal a mi szemeink is láttak Istennek megnyilatkozott egeiből s keblünket mi is hevülni érezzük a keresztény örök igazságokért: minden lelkesülésünk, minden szent hevületünk aligha nem ily hangokra talál azoknál: „Mit akar mondani e csácsogó ember? A halhatatlanságot akarja prédikálni, bizonyítani nékünk? Nem hiszünk benne.“ S mintha a sokaságtól is vészszhangozni hallanám szavukat: mit akar mondani ez ember; s mintha népünkben is csatlakoznának a kételkedés és hitetlenség eme tagadó kiáltásában, mely a lélek erős temploma és az Ur ellen emelkedik fel.

Igy fogadják ma is az epikureus és más hasonló bölcselők s követőik a hit apostolát. Veszekednek és csodálkozva kérdezik: „Mit akar mondani ez ember?”

De menjünk tovább k! s figyeljünk más hangokra, melyek talán kellemesebben fogják fülünket érinteni. „Mikor pedig hallották volna a halottak feltámadását, némelyek ezt mondják vala: Ezután ismét akarunk e felől tőled érteni.“

Pál apostol hatalmas szónoklatának, melyet az Areopaguson tartott, volt mégis hatása. Voltak mégis az athenebeliek között, kiknél az epikureus és stoikus tanok nem nyomták el egészen a lelket s az ismeretlen utáni vágyat. Ő lélekből szólott s oly igazságokat, melyek a legnagyobb vallásos szellem tanításaiból s élete és halála csodás eseményeiből valának véve. S hallgatói némelyikének kebléből feltörték az aspiratiók, melyek az örökkévalót, az istenit szomjuhozzák; szivükben megrezdült a húr, mely a mennyei hangokat tovább szállítja; lelkük üdvvel teljesedett bé. Örömet hallgatták az apostolt a láthatatlan Istenről és a Jézus Krisztusról. S a midőn megértették, hogy a Jézusban a lélek örökkévalóságát hirdeti, megértették, hogy az ember a halállal nem vész el, hanem megdicsőült alakot öltve, pályáját tovább folytatja a végetlen tökéletesedés útján, míg az epikureusok patvarkodtak, azok így szólának: „Ezután ismét akarunk e felől tőled érteni.“

Bármily sok követőt számlál is hivei közé az az irány, melynek a görögöknél Epikur, a rómaiaknál Lucretius volt a képviselője; bármennyire beleélte is magát némelyek szellemébe a jelenségek tudománya; bármily lövegeket bocsássonak is némelyek a természettan, vegytan és eróműtan magasan képzelt erődeiből a keresztény hit elvénültnek tartott templomára: az önfelemelt földi istenek mellett vannak az Istennek e földön még engedelmes gyermekei is. Vannak, a kiknek hogyha hirdetjük az üdv ígét, a kereszténység fenséges elveit, patvarkodás és megvetés helyett szeretettel ölelnek keblükre. Vannak, a kik hiszik, hogy az embernek a lelkéből felhozott eszmék, bár végetlen és meghatározhatatlan természetűek, sokkal inkább örök igazságok, mint a melyeket az érzékek nyújtanak s egy újabb tapasztalat megdönt. Vannak, a kik hisznek a szemünk és kezünk által elérhetetlen dolgokban, a kik tudományuk és miveltségük mellett is szükségét érznek, hogyha ama végetlen mélységű örök forrásból, lelkük égi vágyait mennyei harmat nem öntözi. Vannak, a kiknek hogyha azt mondjuk, hogy a lélek örök, halhatatlan, mert szivünk úgy érzi, bensőnk azt sugja, más bizonyítékot ennél nem kérnek. Vannak, a kik hisznek a láthatatlan Istenben, Jézus igéi üdvözítő erejében s örök igazságában, a kiknek, hogyha egy ily ünnepen ismételtlen hirdetjük, hogy lelkünkre egykoron Isten dicsőséges haj-

lékaiban örökkévalóság várakozik, így szólanak: „Ezután is akarunk tőled e felől érteni!”

Mindig voltak és fognak is lenni Kk! hívők és kételkedők, keresztények és epikureusok, vallásosak és vallástalanok. Mindig voltak és fognak is lenni, kik a lélek halhatatlanságában hisznek és olyanok, a kik nem hisznek, valameddig csak az emberek egy része a gondolkodás tapasztalati vonalán áll csupán és azontul mit sem fogadnak el. Az ilyenek kétkedni fognak ezután is s harcolni azok ellen, kik a szellemi vonalon megkísértik a tapasztalat körén túl eső dolgokról is gondolkozni. A gondolkodás eme két iránya küzdeni fog egymással, küzdeni talán enlelkünkben is. Vigyázzunk! nehogy megtántorodjunk. Hallgassunk keblünk benső szózatára, az isteni, a jobb részre s álljunk erősen a hitben. Érezzen és gondolkozzék bennünk ne csak egyik felünk, hanem érezzen és gondolkozzék az egész ember. Ápoljuk lelkünkben a gyakorlati ismeretek mellett a magasztos keresztény eszméket, melyek úgy a mint Jézus hirdette, annyi száz esztendő ellenséges áramlatai ellenére is az emberiség legdrágább kincsei maradtak. Ápoljuk a jövő élet, a halhatatlanság hitét, mely örök vigasz a földi szenvedésekben, biztató ígéret kedveseink sirjánál, gyönyörteljes kilátás, — melyet keblünk befogadni gondolatban is alig bír — lelkünknek ama tiszta égi honban való végetlen tökélet esedésére. Ápoljuk az örökkévalók iránti szeretetet, ápoljuk az istenit, hogy ez a szellem üljön diadalt mibennünk és mindenekben, ez győzedelmeskedjék a föld daemona felett Istennek egész teremtett világában.

PÉTERFI DÉNES.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

A kolozsvári magyar és szász unitáriusok czívakodása 1592-ben. *)

Responso Dnor. Saxonum ad obiecta Ungar. nat.

Megértettük Tisztelendő és becsülletes uraink magyar nemzetül minemü okokért akarja Kgyelmetek megvetni azokat a személyeket, melyek közül akarunk plébánost választani, mely dologban a mint eszünkbe vesszük szinte ugy visseli kegmtetek magát, mintha mi nekünk ebben a választásban, tellyességgel kegmtektől kellene függünk, és mi rajtunk is kgmteteknek nagyob dominiuma volna, ugy hogy még az mi választásunkban is kgmtetek praescribalna nekünk, mint és hogy kellene e dologban cselekednünk.

Ez a kgmtetek igyekezete hova tendályon, nincs köztünk oly balgatak ki nem láttya. De mely méltatlan legyen az kgmtetek kévánsága, azt csak az unionak Continentiaja is meg mutattya, melyben expresse continualtatik, hogy egyik natio az másik elöt magának semmi nagyobb dominiumot ne rapialljon. Továbbá hogy egyik natio az más nationak választásában magát ne avassa, ne innisteallya. Azt hisszük tisztelendő és becsületes uraink, ha mi ezt cselekednők és eképpen az kgmtetek választását turbálnok, választott személyetöket így kissebbitenők, jó neven töllünk nem venné kgmtetek. Méltán is neheztelhetnétök érte, holot mind az unionak ellene volna, mind az közönséges igazságnak refragalna. Jusson eszetekbe jó uraink, mikor a boldog emlékezetü Hunyady Demeter t választatok plébánossá, mennyi ellenkezés volt kgmtetek közt, hogy azok közzül, kik az szegény megholt urunk Dávid Ferencz vádlásában, reávaló esküvésben részesek voltak, választani nem akarnátok. Noha mirajtunk esék az nyomoruság, és mi privátatánk plébánossunktól, mégis egész harmad napig csak egy szót sem szoltunk, hozza, hogy az legyen vagy imez, sem az választott személyek ellen nem szoltunk, holott négy vagy öt személy forgott az választásban, kit jól tud kgmtetök. Mert tudtuk hogy nintsen semmi közünk hoz-

*) Az okmányon nincs meg a keltezés ideje, de tartalmából és az egyház történelemből biztosan kimondhatni, hogy 1592. jul. 12 és 1593. sept. 25 közt iratott. Ugyanis Hunyadi Demeter püspök, a ki egyszersmind plébános is volt. 1592. jul. 6-án meghalván, a plébános választás sora, egyezmény szerint, a szász nemzetü unitáriusokra került. Ezek azonban a magyaroknak nemtetsző egyéneket candidáltak, a miből aztán hosszas, — 1592. jul. 12-től, mely nap először gyültek össze plébános választásra — 1593. sept. 25-ig tartó versengés támadt, mig végre Erasmus Jánost, a szászok addigi 2-d papját, miután a püspök Enyedi György előtt declaralta „a maga religioját“ — addig az Arianismushoz hajlott — a szászok a magok részéről plébánossá választották. (Lásd Uzoni F. Hist. eccles. I. 341. l.)

za, hogy mi nevezzünk vagy proponálynunk az magyar nationak candidatusokat. Viseltük magunkat az unionak tartássa szerént, az kiket kgmetök elő állatott, azokat acceptáltuk, és azok közül kgmetökkel egyetembe táblára járván választottunk plebánost.

Azont kívánnuk hát becsületes uraink mű es kgmetöktől, hogy a mint viseltük magunkat kgmetökhöz, kgmetök is mi hozzánk ugy viselje magát. Mert ez a Communis justitia, erre fundáltatott az unio, mely mindenik natiot equale dominiumba helyeztette. A mit magatoknak nem kívántok, ne cselekegyétek azt mi rajtunk.

Tartsa meg kgmetek ebben az Jézus Chrisztus mondását, hogy az mit akartok hogy az emberek cselekegyenek veletek, tú es azt cselekegyétek övellek. E féle Injuriák tisztelendő uraink fejtik fel az közönséges békességet és egyességet melynek megmaradásáért és oltalmáért, mennyit mű törtünk és szenvedtünk, tuggya tsak az Isten, kgmetek is jó részint, holot egy nehány esztendőől fogva egyegy Prédicátorunknál töb nem volt, az dézmának pedig mű töllünk integre be kellett szolgáltatni. Minek okáért mű is az mű praerogativákat szabadságunkat másnak nem engedhettyük, sőt eadem auctoritate akarjuk az mű dominiumunkat birni, a mint kgmetök birta. És miképpen hogy abban kgmetöket soha meg nem háborítottuk, azonképpen kgmetöktől is azt kívánnuk, hogy azont engeggye meg nekünk is, sőt kérjük becsülettel kgmeteket, holot az isten egy hűben egy vallásban hivott bennünket az ő szent igéjének általa. Ezt az unitást, ezt a concordiat, ki(t) az mi bodog emlékezetű jámbor eleink nagy szentül és dicséretesen viseltenek, gyermeköknek, attyokfiainak egymásnak való házassitássával, és egyéb erős szövetségökkel, kötelekkel szerzetek és erősitettek, mű reánk is azonképpen transmittáltak, ne aggyon okat kgmetök annak megbontására, felfejtésére. Holott kgmetöknek ez mi választásunkban semmi gyalázattja, semmi injuriája, semmi kára nintsen.

Szállunk immár az személyeknek oltalmára, kiket bizony igen csodálkozunk, hogy meg vetni igyekeztek. De főképpen, hogy paraszt renden valóknak mondjátok. Nagy részént mives emberek lévén meg bocsásson kgmetek, tudos és derekas személyeket ítéltek, de mű igy mit törjük, Kinek-kinek mind akarattja vagyon az maga birodalmában.

Dániel Kethlerust, kinek tudománya, jámbor és megfegyhetetlen életjuzansága, ez országban fő uraknál és nemessőknel, sőt ugyan az kgmetök attjafianál is nyilván vagyan: ezzel akarjátok megvetni, hogy az ecclesiastica vitát nem követte, és hogy notarian lakott, mert tudománya ellen nem szólhat kgmetök, kiben semmi fogyatkozás nintsen, kinek elégségében mű meg nyugottunk, kit az tanításra egy nehány üdötől fogva instantissime kívántunk. Ez tiszteletes uraink mi némű erős ratio legyen, gondolkoggyék kgmetök jobban felőle. Nem követte ő az ecclesiastica vitát, mert nem lehetett helye az Luterana Confessione való ministerek közt. Sőt az ő eruditioja, jámbor tökkeltes élete némely fő emböröket ha nem allicialt és rápialt volna in hominis amorem, talán még az városban sem szenvedtek volna. Kételesen volt tisztességes kenyeret in re literaria-keresni. Mert ő rajta

még német országban laktában kiadtak volt, és az segítséget tőle meg vonták minthogy erre a vallásra hajlot volt. Így kényszerítetek sók fő uraink tanácsából az ítélő mesterhez állani, és abban magát exerceálni, kivél annak utánna tisztességes életet viseljen hazájában. Noha az Religio dolgában nagy fogságban volt, és sok lelki háboruban élt, az ott való tanitok miatt, kik hol ki prédicáltak, hol ugyan excommunicáltak és minden vexelt cselekettek rajta. Ennek penig eruditioja és tudos volta olyan, hogy ha egyet vagy kettőt kivesszünk az mi vallásunkon való ministerek közül, senkinek az pálmát nem engedi, vagy disputatoria kel, vagy egyéb próbára a dolog, azért nincs kgmetőknek mit benne megvetni.

A mi azt nézi hogy ex civili conditione választjuk, ez mi nálunk és az mi nemzetünknel nem új dolog, csak igen mostani exemplumot is hozhatunk elő. Egy Christianus Pomelius, ki(t) sokan ismert(ek) közülünk, Coloson számtartó deák volt, itt Colosvárt notárius volt, annak utánna az Lekenczei plebanosságban holt meg. Antonius Jung, az Lederer Mihály sogora, it való fijú, Szebenben polgár volt, Szerdahely székbén király bíróságot viselt. Azután Orbon plébánosságban holt meg. Michael Ziglerus Szebeni notárius vala, az szelindeki plébánián holt meg. Petrus Melas Meggyesi notárius vala, annak utánna székbiró lön, most is az valdihidi plébánosságot bírja. Többet sokat számithatnánk elő minden féle Religion, kik eféle civilis státusból az eccleastica vitára mentenek. Azért ez nem offendalhattja kgmetőket, íőképpen ezért is hogy ez a confessio és vallás a százság közt sehol nem recipiálatik, helye nincsen, hanem csak it mi köztünk, a még Isten meg tart ezen Unioban.

Az mi illeti az Bernált uram dolgát, minnyájan tuggyuk azt, hogy ő gyermekségétől fogva egyházi kenyeret ött. Itt nőtt nevededett fel, Cántor, Collaborator itt volt Scholánkban. Templomunkban prédicált. Alsó Idatson plébánosságot viselt Pokai Jakab idejében, annak utánna ismég ott lakott Hagymássy Kristoff idejében. Annak mind holtáig, még az után is miglén a persecutio kihajtá onnét. Az után itt nálunk helye nem volt, mert az ministeriumban elegen voltanak, senki helyét nem vehette el. Szükség volt, hogy tisztességes életének keresésére valamit vegyen eleibe, ha medicinat tanult, exercealt, valljon mit ártott az Theologiának? ha fő emböröknek gyermeket idegen országban vitte és academiákban szerzette és visszatértében valami költséget nyert vagy marhán vagy egyében, mit vétett azzal a Religiónak? Így bizony szent Pál sem lehetett volna tanító, mert szőnyeg szövő volt. Az apostolokban halászok és egyéb keresetbeliek voltak. Az köntösnek formája felől a mit allegal kgmetők, az olyan hogy nem szükség annak megfejtésén ingyen is munkálkodni, holott az kgmetők tanítói is mind dolmánt, süveget és egyéb ruházatot is, kik ugyan az ministeriumban vannak, olyat viselnek, hogy abból egyéb civilis rendtől nem ismertetnek különbözni. Tudni való dolog penig hogy ecclesiastica persona lévén, olyant nem viselnek, ki az személyéhez nem illik. Azért kgmtők ebből is tekintsen ama

négy mondásra: Curula non facit monarchem sed régula. Ha kgmetők meg akarja vetni, szólljon jámbor élete ellen.

A mi nézi Márton uramat (ki Colosvári fi és mi alumnusunk) hogy az prédikátorságot el hatta volna és az Synadtól, Consistoriumtól elszakatt volna vagy attól reprobáltatott volna, azt nem tuggyuk honnét értette kgmetők, mert nem hogy ötet az Synad vagy Consistorium reprobálta volna, de sőt minden órában mihelyt vocatiója leszen, mint egyik hütös sénátort az Consistoriumba örömet admittállják. Az mi penig eddig való Silentiumát nézi, annak az oka a Consistoriumnál vagyon tudva. Ennek is az ő habitussa, kit szegénységéhez képest csak időközben visel, semmit a jámbor életnek és az tisztességes hivatalnak nem árthat, sem derogál, mert vestis est propter hominem non homo propter vestem.

Summa a mint kgmetők ratióit concludálá, hogy paraszti rendből nem akarnátok plébánost választani, mü sem akarunk. De ezeket nem mondhattytok paraszt rendnek, mert ezek tudós embörök, mind szent írásban, mind sydo nyelven, mind görög nyelven, mind penig az diák nyelvnek tudományiban. Abban a nyelvben penig, kiben minket tanítanak, elégségesek, hogy abból semmi fogyatkozások nincsen.

Azért becsülletes uraink, ha szinte az mü választásunkban magatokat ingeralhatnátok is, ezeket a jámbor főemböröket, melyek az Religioban (kiből dicsértessék az isten) velünk és az Synoddal egygyeznek, semmi uton meg nem vethetnétek. Mü tuggyuk, mü üsmerjük, kik legyenek nekünk egész natioul az Istennek igazságára való tanításban alkuak (igy) és elegedendők. Kgmetőknek ezzel tartozunk hogy az mi plébánosunk kgmetőknek elegendő prédikátort és tanitót tartson, annak száma és rendi szerint, kiben meg sem fogyatkozik kgmetők.

Mindezek így lévén, tü kgmetőket becsülettel kérjük mint Urainkat, Atyánkfiait, hogy csendesegyék kgmetők. És holott nincsen semmi oka hogy kmetők tumultualkoggyják és töllünk külömbezzen. Ne aggyon kgmetők egyenetlenségre és háborura okot. Ne szerezzen kgmetők az szegény kösségnek hiába való költséget. Ezt megítélvén kgmetők, hogy miképpen tü minekünk ilyen méltatlan kívánságot meg nem engedne, mü es a mig fejünk fen áll, marhánkban tart, az mi szabadságunkat és praegrogativánkat örökké való gyalázatunkra eripialni nem eneggyük. Sőt a minémü authoritással, szabadsággal, kgmetők az electionán idején, mikor kgmetőken volt a szer, procedalt, azonképpen azon szabadságot és authoritást akarjuk magunknak is meg marasztani. És az Unionak megszegésére semmiből okot nem akarunk adni.

(Eredetije az unitárius status levéltárában.)

Közli: **Benczédi Gergely.**

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR LEVELEIBŐL.

(IX.—XII.)

Kolozsvár, 1823. Január 5-én.

Kedves Lajosom,

Igaz barátom leveléből látom, hogy Te a Karácson körül megint beteg valál. Járóvány nyavalyád ért volt-e utól megint, vagy más betegségben sinlél? Ne hogy elkárosodjál valahogy ott a Németek között. A Bécsieknek az a hideg manipulatiójok megholtjaikkal, nekem mindég elbágyasztotta érzésemet. Nehogy a fekete szekérre kerülj, inkább hadd meg, hogy a Dunán hozzanak le legálább Dévenig.

Méltóságos Székely Ur*) ide December 24-kén délután megérkezett, meleg szobákkal vártuk, 's az elsőbe bé is szállott. Itt szállásolt egészen tegnapelőttig. Teméntelen Népség és Sokaság tódult mindennap gratulálására. Reggel olta délig szüntelen tódult ide a sok visita. Mivel sem a Méltóságos Urnak reám, sem nekem a Méltóságos Urra szükségem nem volt, együtt nem is találkoztunk. Én a híres politikai nagy embereknek soha sem szerettem ismeretségekben lenni.

A mű Restauratiókn is megesett tegnapelőtt, 's engem is elébb taszitottak a hátulsók öttel. A Physikában láttam volt azt az Experimentumot, hogy ha egy sereg egymás mellett álló golyobisból megütik az utolsót, az első mindég kiszökik. Ekként remélem én is promotiómot. Addig taszigálnak elé, míg itt megöregszem. Arra is igen el vagyok készülve, hogy néha a közepiből is kiütődik egy golyobis 's előmbe ugrik. — Én most a Heydendorff volt Referadájánál dolgozom, mint Conceptizans. Restantiánk majd 400 darab van, Referenseim B. Kemény, B. Nalácsi és Bánffy Laczi. Confusiót is csinálunk eleget. Ezen Referada az újabb repartitíóval Cons. Béliinek juta.

Azt kérded, hogy mennek itt az időtöltések? Itt forr a világ! A hivatalra vágyó megcsalatott Praetendens Urak piszkolják a Nyerteseket, s ezek contemnálni akarják őket. Gyönyörű ezt a dolgot látni! Itt most sokan vannak; Gr. Bethlen Imre Excellencz is itt van, a Gubernator házánál lévén szállva, már az épület is azt kívánván, nagy házat csinál. Így bódítgatják vala magokat a római Nagyok is, midőn a Respublika elhunya. Gr. Bethlen Ádám, János, Pali, Feri, Józsi, Bánffiek stb. mind itt vannak. Megválnak, a tél mely Piqueniquet producál.

*) A táblai elnök (Tabulæ Praeses.)